

ФУНКЦІЇ НАУКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

FUNCTIONS OF CIVIL LAW SCIENCE OF UKRAINE

Павлюк Н.М., к.ю.н.,

доцент кафедри цивільного права та процесу

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті привертається увага до питання функцій науки цивільного права як об'єктивного відображення впливу цієї науки на навколишню дійсність (суспільство і право). Завдяки функціям можна простежити шляхи розвитку систем науково-юридичних знань, їх вплив на систему соціальних зв'язків, наукове і практичне значення результатів наукових досліджень, завдання, які стоять перед юридичною наукою. Таким чином, внаслідок вивчення функцій юридичної науки стає більш зрозумілим її соціальне призначення та практична цінність, намічаються основні напрями впливу на державно-правову дійсність і на процес її перетворення у соціальній практиці. Через розгляд функцій науки цивільного права можна визначити її призначення, адже функції, на відміну від мети, можуть бути виявлені не тільки шляхом аналізу суб'єктивного задуму дослідника, але і шляхом оцінки об'єктивної спрямованості наукових результатів. Як і мета, функція не є константою і змінюється, проте, якщо мета змінюється залежно від волі дослідника, котрий керується власними науковими інтересами, то зміна функцій об'єктивно зумовлена поточними історичними економічними та іншими умовами та суспільними потребами, залежить від формально-юридичних джерел права, характерних для певного історичного періоду, мети правового регулювання, актуальних завдань, що стоять перед цивілістичною наукою у той чи інший період. На актуалізацію тієї чи іншої функції впливають стан кодифікаційної роботи, потреби населення, стан повсякденної правосвідомості тощо. Відновлення основ приватноправового регулювання у системі вітчизняного права і законодавства є тривалим багатоетапним процесом послідовної законотворчої роботи, яка базується як на інструментарії цивілістичної науки, котра виконує функції аналізу, обґрунтування, моделювання, прогнозування, так і на підходах правозастосовної практики, що показують затребуваність, коректність і своєчасність конкретних законодавчих ініціатив. У статті показане значення функцій для постановки наукової проблеми, отримання й оцінки наукового результату. Розглянуті ідеологічна, пізнавальна, оціночна, виховна, описова, пояснювальна, критична, творча, прогностична, символічна та регулятивна функції.

Ключові слова: наука цивільного права, цивільне право, юридична наука, правова доктрина, функції, функції науки цивільного права, пояснення права, правове виховання, громадянське право, ідеологія.

The article draws attention to the functions of the civil law science, including the objective reflection of the impact of this science on the surrounding reality (society and law). Due to the functions analysis, it is possible to trace the ways of development of scientific and legal knowledge systems, their influence on the social relations system, scientific and practical significance of the research findings, and the tasks set by legal science. Thus, social purpose and practical value of legal science become clearer, as a result of studying its functions. The paper outlines the main directions of influence on the state and legal reality, as well as on the process of its transformation in the course of social practice. Considering the functions of the science, we can determine its purpose. In fact, the functions, in contrast to the purpose, can be identified not only by analysing the subjective intention of the researcher, but also by assessing the objective direction of scientific results. Similar to the goal, the function is not constant, it can change. But if the goal depends on the will of the researcher, guided by their own scientific interests, the change of functions is objective due to the historical, economic and other conditions, as well as social needs. It is determined by formal legal source, the rights characteristic of the given historical period, the purposes of legal regulation, the actual tasks assigned to the civil science in this or that period. The actualization of any function is influenced by a number of aspects, including the state of codification work, the needs of the population, the state of everyday legal awareness, etc. Restoration of the basics of private law regulation in the domestic law and legislation system is a long multi-stage process of consistent legislative work. It is largely based on the tools of civil science which performs the functions of analysis, justification, modelling, forecasting, and law enforcement approaches that show demand, correctness and timeliness of specific legislative initiatives. The article shows the importance of functions for setting a scientific problem, obtaining and evaluating a scientific result. The study considers various functions, including ideological, cognitive, evaluative, educational, descriptive, explanatory, critical, creative, prognostic, symbolic and regulatory.

Key words: civil law science, civil law, legal science, legal doctrine, functions, functions of civil law science, explanation of law, legal education, ideology.

Постановка проблеми. У зв'язку з посиленням останніми роками загальної уваги до ролі та значення цивільного права у сучасному суспільстві з огляду на кардинальні зміни, що відбуваються в нашій країні, перед вітчизняною правовою наукою, у тому числі й наукою цивільного права, постає актуальне й одночасно складне завдання осмислення у теоретичному відношенні правової ситуації, яка склалася внаслідок цих змін, і перспектив її розвитку в майбутньому. Ця необхідність зумовлена яскраво вираженим прагненням відродити й укріпити принципи приватноправового регулювання у вітчизняному праві, що регулює майнові й особисті немайнові відносини у якісно інших соціально-економічних умовах.

Сучасне цивільне законодавство відображає складнощі перехідного етапу розвитку системи права в умовах розвитку ринкових відносин і ускладнення їх правової регламентації, орієнтованої на зближення з європейськими підходами, що є необхідною умовою правової інтеграції [10, с. 3]. Відповідні перетворення у законодавстві та практиці його застосування вимагають, з поміж іншого, удосконалення та розвитку цивілістичної науки, що є необхідною умовою досягнення позитивних результатів в обґрунтуванні та при-

йнятті адекватних сучасним вимогам законодавчих рішень в інтересах правозастосовувальної практики.

Актуальність теми. Питання про сутність науки цивільного права належить до числа фундаментальних питань, відповідь на яке має важливе соціально-економічне і культурне значення, впливає на побудову цивілістичного наукового дослідження, вибір дослідницьких методів, очікуваний науковий результат. Кардинальні зміни соціально-політичного й економічного життя суспільства, ідеології, цілей держави вимагають переосмислення уявлень про науку цивільного права та вироблення концепції науки цивільного права з урахуванням сучасних уявлень про її предмет, методологію наукових досліджень у галузі цивільного права, свідчать про необхідність розробки нових підходів до визначення ролі функцій науки цивільного права.

Як слушно відзначав Ю. Оборотов щодо проблем функції юридичної науки в Україні взагалі, це питання набуває сьогодні особливого значення, оскільки необхідно долати роз'єднання юридичної науки та юридичної практики, що з часом тільки посилюється. На його переконання, багато в чому ця ситуація пояснюється збереженням високого рівня політизації правового середовища, також поміт-

ний вплив має «успадкування власного правового багажу і використання ustalених (традиційних) правових цінностей, догматизованого правового мислення на тлі сонного стану правового менталітету. З іншого боку, йде процес безперервного вкидання у правову сферу нових правових норм і інститутів, запозичених із інших правових культур, створено низку кодифікованих актів із нескінченними до них доповненнями та змінами» [6, с. 361].

Вивчення функцій цивільного права у контексті обґрунтування системності однойменної галузі права є одним із найбільш важливих завдань сучасної цивілістичної науки. Актуальність цього завдання зумовлюється відсутністю єдиної позиції вчених щодо функцій науки цивільного права та недостатньою розробленістю проблеми як у загальнотеоретичному аспекті, так і стосовно галузі цивільного права. У сучасних умовах такі системуючі чинники, як предмет і метод науки цивільного права, не можуть бути визнані достатніми для вирішення питання її галузевої належності, що також свідчить про актуальність проблеми функцій науки цивільного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функцій права, зокрема цивільного права та науки цивільного права, досліджуються багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими-юристами. Основу дослідження становлять наукові статті та публікації таких авторів, як А. Риженков, Ю. Оборотов, Н. Онищенко, Т. Ківалова, Н. Матійко, Є. Харитонов, Н. Саниахметова, І. Дзера, А. Довгерг, І. Майданик, І. Спасибо-Фатеева, Р. Стефанчук, П. Рабінович, О. Скакун, В. Гончаров, А. Михайлов, Л. Соцуро, Ю. Тодика та ін., однак у цивілістичній науці не склалося єдиного концептуального погляду на систему основних функцій науки цивільного права. Тому означена проблема потребує подальшого наукового розроблення.

Мета дослідження – аналіз і теоретична систематизація об'єктивних знань про функції науки цивільного права.

Вклад основного матеріалу. Звертаючись до питань стану та перспектив розвитку цивілістичної науки, слід згадати, що наука цивільного права є галузевою складовою частиною юридичної науки (юриспруденції, правознавства), яка у наукових джерелах розглядається як «парадигмально організована та нормована діяльність із виробництва обґрунтованого, верифікованого, достовірного, когерентного, систематизованого і методологічно забезпеченого знання, його предметної організації, що дозволяє пояснювати правову дійсність, прогнозувати її майбутні зміни на основі пізнаних закономірностей, тенденцій і вибудовувати юридичні та інші соціальні практики» [5, с. 23]. Це поняття є багатовимірним, зазвичай акцентується увага на трьох аспектах: науці як системі знань, як формі діяльності суб'єкта, що пізнає, і як сформованому соціальному інституті. Всі три аспекти розуміння науки тісно переплетені між собою.

Наука цивільного права (цивілістика) може бути визначена як система знань про цивільно-правові явища, зокрема правове становище приватної особи, її цивільні права, засоби реалізації та захисту останніх, об'єднані у систему понять, категорій, ідей, теорій і концепцій [15, с. 7–8], на основі яких відбувається вивчення і розвиток цивільного права як галузі права та галузі законодавства, вдосконалення практики його застосування, а також забезпечуються юридична освіта й поширення цивільно-правової інформації [16, с. 26].

Предметом цивілістики можуть бути правові феномени, категорії, інститути, проблеми тощо, які розглядаються у контексті цивілістичних досліджень. Цивілістика вивчає поняття цивільного права, його місце у правовій системі, становлення і закономірності розвитку, систему і зміст цивільно-правових норм, інститутів і підгалузей, їхню роль у правовому оформленні життя суспільства й ефективність їх застосування тощо. Таким чином, предметом досліджень визначається феномен цивільного

права загалом, у всіх його проявах, що вивчаються наукою цивільного права [15, с. 8].

До основних цілей науки цивільного права відносять розробку і теоретичну систематизацію об'єктивних знань про цивільне право, встановлення закономірностей цивільно-правового регулювання, вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо його вдосконалення.

Цивілістична наука України має своїм основним завданням проведення досліджень, спрямованих на вдосконалення чинного цивільного законодавства. Одним із пріоритетних напрямів розвитку науки приватного права є ґрунтовний аналіз судової практики та правозастосування як однієї з важливих функцій держави та судової системи [4, с. 49–55].

Цивілістика, на думку І. Спасибо-Фатеевої, оперує поняттями, термінами, категоріями, пропонує їх вдосконалення, тлумачення. Вона перебуває у постійному русі задля адаптації своїх надбань, тим паче, що регулятори цивільних відносин є такими, що стосуються всіх і кожного членів суспільства, а самі ці правовідносини складаються щоденно, масово, в абсолютно всіх прошарках суспільства. Внаслідок цього всі цивілістичні категорії постійно переосмислюються, до них звертаються й у монографічних наукових дослідженнях, і з прикладною метою [12, с. 79].

Отже, цивілістика як наука про цивільне право є сукупністю систематизованих знань, теорій, підходів, поглядів на цивільне право як таке. Складниками цивілістики є: теоретична цивілістика (методологія цивільного права); практична цивілістика («догма» цивільного права); історична цивілістика; порівняльна цивілістика [14, с. 41].

Соціальне призначення, місце, роль і практичну цінність науки цивільного права у суспільстві та правовій системі можна визначити через розгляд її функцій, у яких відбувається активна, динамічна і соціально-перетворююча роль цивілістики у різних сферах життєдіяльності суспільства, намічаються основні напрямки впливу на державно-правову дійсність і на процес її перетворення у соціальній практиці.

Категорія «функція», як і багато інших суспільствознавчих понять, не є власне юридичною. Вона запозичена з інших наук, хоча і має специфічне призначення та зміст. Цей термін має латинське походження і перекладається як виконання, здійснення, звершення; напрям діяльності, спосіб діяння об'єкта, спрямований на досягнення певного ефекту [1, с. 31–37].

Функції науки цивільного права не є константою та змінюються відповідно до об'єктивно обумовлених поточних умов та актуальних суспільних потреб.

Як зауважує С. Філіппова, з одного боку, функції цивілістичної науки в якійсь частині слідує за функціями юридичної науки взагалі, але, з іншого – цивілістична наука з огляду на специфіку її предмета має власну динаміку і здійснює свій вплив на навколишню дійсність (суспільство і право). Це пов'язано з тим, що наука цивільного права повинна враховувати широту поширення цивільно-правового регулювання, а отже, розробляти власну систему прийомів дослідження специфічної частини предметної реальності – приватних відносин; розглядати не тільки особливості фіксації норм права у джерелах писаного права, а й поширення неписаного права, яке слід виявляти (збирати, узагальнювати), а не просто досліджувати (що зовсім не характерно для інших наукових напрямів) [13, с. 102–107].

Абсолютно унікальним науковим результатом цивілістичних досліджень, на думку названої авторки, є склепіння приватноправової уніфікації, створення якої – виняткова прерогатива науки цивільного права. Такі явно виражені особливості вимагають опису як специфічних функцій науки цивільного права, так і особливостей реалізації інших функцій юридичної науки взагалі стосовно її цивілістичної галузі [13, с. 102–107].

Наявна цивілістична наукова література із цієї проблематики не дає універсального підходу до визначення функцій науки цивільного права. Існує думка, що до вивчення функцій науки цивільного права, як і до інших правових наук, слід підходити комплексно, системно, враховуючи різноманітні фактори й умови їх реального здійснення. Це особливо важливо з огляду на те, що юридична доктрина взагалі та галузеві правові науки є духовною структурою, ідеальною функціональною системою, інтегральною категорією духовно-ціннісного освоєння правового буття. Звідси випливає, що цивілістику як складову частину правової доктрини слід аналізувати як соціальну систему зі своїм набором функцій [3, с. 31], під якими розуміються різні напрями впливу науки на ті чи інші сфери суспільного життя.

Розглядаючи правову науку як результат цілеспрямованої роботи професійної правосвідомості юристів, як сфери свідомості, що відбиває правову дійсність у формі юридичних знань та оціночних ставлень до права та практики його реалізації, Р. Пузіков вважає, що їй властиві й такі функції правосвідомості, як пізнавальна, оціночна, регулятивна [9, с. 1]. Під пізнавальною функцією вчений цілком обгрунтовано розуміє «здійснення процесу пізнання, осмислення правової дійсності» [9, с. 1]. Змістом пізнавальної функції є отримання та накопичення певних правових знань у процесі усвідомлення права (правових явищ) як особливого соціального інституту [17, с. 150]. Пізнавальна функція, на думку М. Черкас, «реалізується завдяки її раціональним (інтелектуальним) інструментам. Внаслідок прояву цієї функції формуються правові знання як раціональна складова частина змісту правосвідомості. Пізнання правових явищ – це розумова, інтелектуальна діяльність різноманітних суб'єктів, яка відбувається згідно із законами і формами діалектичної та формальної логіки. Правові поняття, конструкції, принципи, закономірності, які формулюються юридичною наукою внаслідок пізнавальної функції наукової правосвідомості і є результатом аналізу та систематизації юридичної практики, широко сприймаються законодавцем» [17, с. 150–159].

Оціночна функція характеризує ставлення особистості до юридичних норм і правової практики, дає оцінку конкретним життєвим обставинам як юридично значущим. Зміст цієї функції розкривається через оцінку: права (його принципів, норм, інститутів); правової поведінки оточуючих та об'єктів діяльності; правоохоронних органів; своєї правової поведінки (самооцінку) [7, с. 384]. За твердженням О. Скакун, оцінка здійснюється насамперед за допомогою принципів і норм права та системи аксіологічних категорій, зокрема таких, як добро, користь, вигода, шкода, зло та ін., що дозволяє дослідникам безпосередньо визначати дану функцію як аксіологічну [11, с. 93–116].

Регулятивна функція, на думку М. Черкас, є логічним продовженням і конкретизацією оціночної функції як ціннісно-орієнтаційного ставлення суб'єкта до явищ правової дійсності. Її змістом є усвідомлена поведінка особистості у вигляді саморегулювання власних вчинків і здійснення актів юридично значущої діяльності [17, с. 150–159]. Регулятивна функція юридичної науки як вищої форми правової свідомості здійснюється за допомогою правових установок і ціннісно-правових орієнтацій, що синтезують усі інші джерела правової активності [8, с. 21].

Обгрунтованою є позиція Р. Пузікова про соціальну значущість як духовного феномену прогностичної функції юридичної науки, за допомогою якої цілком можливо не тільки спрогнозувати подальші тенденції розвитку права як соціального інституту, але також правової системи, юридичної культури, державності, всієї правової реальності загалом [3, с. 32]. Можна говорити про те, що соціально-юридичний прогноз – можливість вийти за рамки минулого і сьогодення, спроектувати правове майбутнє – є однією з найбільш важливих функцій правової науки та правової доктрини і, як наслідок, суспільної сві-

домості загалом. Саме проблемам прогнозування подальшого розвитку права і здійснення законодавства й уявленню про подальший розвиток державності, побудови правової держави та громадянського суспільства присвячені праці найбільш яскравих представників правової думки давнини та сьогодення [3, с. 33].

С. Філіппова, крім зазначених вище, виокремлює такі функції цивілістики, як: ідеологічна; пропагандистська; описова; пояснювальна; критична; творча; прогностична; символічна. Особливу увагу вчена звертає на ідеологічну функцію науки цивільного права, розглядаючи ідеологію як соціальну позицію суб'єкта опису, втілену в системі ідей і уявлень [13, с. 104].

У наукових джерелах під правовою ідеологією розуміють систематизовані уявлення про правову дійсність, в основі яких лежать певні ціннісні посилки. Правова ідеологія завжди так чи інакше пов'язана з політикою, політичними відносинами. Правова ідеологія виступає як система хоча й абстрактно-теоретичних, але не обов'язково наукових, правових ідей, поглядів, теорій [2, с. 171]. У правових ідеологіях з'ясовуються необхідність державно-правового регулювання соціальних відносин, а також шляхи такого регулювання з погляду певної системи цінностей, прогностуються його наслідки. Таким чином, пізнавальне значення правової ідеології полягає в тому, що вона формує у суб'єкта уявлення про ті цінності, на основі яких може відбуватися правове регулювання суспільних відносин [17, с. 150–159].

Для сфери юридичної науки взагалі та цивілістичної зокрема важливим завданням є робота з ідеологією. Саме юридична наука, як найтісніше пов'язана із правом і державою, має можливість осмислити ідеологію, виявити ключові ідеї, на яких вона заснована, використовувати ці ідеї або коригувати їх у процесі своїх досліджень предметної області [13, с. 105]. Задаючись питанням, звідки повинна сучасна цивілістична наука черпати уявлення про генеральні ідеї правового регулювання, С. Філіппова зазначає, що вони повинні стати результатом наукового осмислення всього масиву даних, зібраних під час виконання інших функцій цивілістичної науки. Такі ідеї, на її думку, з'являються як концентроване вираження змісту норм права (зібраних і описаних цивілістичною догматикою), виявлені закономірності розвитку врегульованих правом відносин, а також найбільш загальні уявлення про цінності у суспільстві та цілі правового впливу (предмет цивілістичної аксіології) [13, с. 105].

Схожо думку висловлює й І. Спасибо-Фатеева, котра стверджує, що цивілістичні розробки мають базуватися на національній духовності та враховувати рівень правової культури у суспільстві. І навпаки, однією з цілей цивілістики є підвищення цього рівня [12, с. 87].

У межах однієї статті не видається можливим розглянути всі функції науки цивільного права. Підкреслимо лише, що всі функції науки цивільного права необхідно розглядати у їх нерозривній єдності, адже вони є взаємозалежними способи її формування та реалізації.

Висновки. Отже, юридична наука, у тому числі й цивілістика, яка є інститутом громадянського суспільства, виступає провідником, що забезпечує зв'язок між законодавством і реальним життям, доводячи право до його суб'єктів у процесі опису, пояснення, правового виховання і пропаганди, а також доводячи сподівання населення до законодавця у процесі критики законодавства і творення доктринального права [13, с. 106]. Цивілістика, як і цивільне право та законодавство, характеризується системністю, що стосується знань у цій сфері. Завдяки цьому досягається цільне уявлення про дійсний стан правового регулювання цивільних відносин і правозастосування, виявляються суперечності та недоліки, які долаються насамперед завдяки пропозиціям цивілістів-дослідників і фахівців [12, с. 85].

Орієнтація на європейський вектор розвитку вимагає від цивілістів України не тільки усвідомлення нових підходів до визначення проблематики наукових досліджень, а й формування нового цивілістичного мислення, сприйняття категорій і конструкцій сучасного європейського

приватного права, яке впродовж більш ніж двох десятиліть формується у Європі та входить у європейську правосвідомість через призму принципу верховенства права, пріоритету прав і свобод людини, засад добросовісності та справедливості [4, с. 49–55].

ЛІТЕРАТУРА

1. Баран А. Правові стимули: теоретико-правові засади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2020. № 3 (27). С. 31–37
2. Грошевий Ю. Роль професійної правосвідомості судді у формуванні рішення суду: кримінально-процесуальний аспект. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. С. 171.
3. Доктрина права: понятие, сущность, национальные особенности : монография / под общ. ред. Р.В. Пузикова, Я. Зелинского ; М-во обр. и науки РФ, ФГБОУ ВО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина», Науч.-обр. центр правовой политики субъектов РФ. Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2016. 300 с.
4. Кузнецова Н.С., Кохановська О.В. Сучасне приватне право України: вектори європейського розвитку. *Вісник Національної академії правових наук України* № 3 (86). 2016. С. 49–55.
5. Михайлов А.М. Юридическая доктрина и правовая идеология : учебник для вузов. Москва : Издательство Юрайт. 2021. 711 с.
6. Оборотов Ю.М. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / за ред. Ю.М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с. (с.361)
7. Общая теория государства и права : акад. курс : в 2 т. / под ред. М.Н. Марченко. Т. 2 : Теория права. Москва : Зерцало, 1998. 422 с.
8. Пузиков Р.В. Юридическая доктрина в сфере правового регулирования (проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Тамбов. 2003. С. 65.
9. Пузиков Р.В. Доктрина права: понятие, этапы становления и перспективы развития. *O Bezpieczeństwie i Obronności*. № 1 (4). 2018.
10. Сеницын С.А. Общее учение об абсолютных и относительных субъективных гражданских правах : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Институт законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации. Москва. 2017. 61 с.
11. Скакун О. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное изменение. *Право України*. 2013. № 1. С. 93–116.
12. Спасибо-Фатеева І.В. Предмет науки цивільного права. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / за ред. Ю.М. Жорнокуя та Л.В. Красицької. Харків : «Право». 2017. 805 с.
13. Филиппова С.Ю. Функции науки гражданского права. *Правоведение*. 2017. С. 102–107.
14. Гражданское право. Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство : учебное пособие / Е.О. Харитонов, Н.А. Саниахметова. Киев : А.С.К., 2001. 830 с.
15. Харитонов Є.О. До визначення поняття та системи цивілістики (науки цивільного права). *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. С. 7–8
16. Цивільне право України: підручник : в 2 т. Т. 1 / за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів : «Новий Світ-2000». 2014. 444 с.
17. Черкас М.Є. Пізнавальна функція правової свідомості на правотворчій стадії механізму правового регулювання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2008. № 16. С. 150–159.